

Inozemni pogled na hrvatsku kršćansku filozofiju pod komunizmom

Ivan Zelić*

Sažetak

Članak prikazuje koje informacije o hrvatskoj kršćanskoj filozofiji pod komunističkom vlašću donose razne filozofske enciklopedije, leksikoni i bibliografije, te jedan opsežan prikaz kršćanske filozofije u 19. i 20. stoljeću. Situaciju u Hrvatskoj uspoređuje s onom u Sloveniji i Poljskoj.

Spoznaje do kojih se može doći su dosta skromne. Jedan od razloga je taj što većina izvora glavnu pozornost poklanja filozofima na državnim sveučilištima gdje u to vrijeme nije moglo biti kršćana. Hrvatski filozof kojega se najviše susreće je marksist Gajo Petrović. Drugi razlog je što većina prikaza piše o »jugoslavenskoj« filozofiji, slabo ili nikako razlikujući Hrvatsku od drugih zemalja u okviru bivše Jugoslavije.

Od starijih hrvatskih kršćanskih filozofa koji su već prije 1945. napisali glavna djela, ali su još bili živi za vrijeme komunističke vlasti, ističe se Stjepan Zimmermann. O onima koji su većinom djelovali tijekom razdoblja komunističke vlasti može se naći manje informacija. Među njima se ističu Miljenko Belić SJ i Tomo Vereš OP.

U ovom prikazu pogledat ćemo do kakvih informacija o hrvatskoj kršćanskoj filozofiji za vrijeme komunističke vlasti može doći stranac koji ne zna hrvatski jezik. Vidjet ćemo što nam o toj filozofiji kažu neke filozofske enciklopedije, leksikoni i bibliografije. Donosimo i jedan opsežan sustavan prikaz novije kršćanske filozofije. To su oni izvori od kojih se obično započinje istraživanje neke teme. Kakve informacije možemo u njima naći i na koja će nas imena oni uputiti?

Podatke dobivene iz navedenih izvora o kršćanskoj filozofiji pod komunizmom u Hrvatskoj usporedit ćemo s podacima koje ti isti izvori daju o kršćanskoj filozofiji u Sloveniji i Poljskoj, dvjema zemljama sa znatnim brojem katolika koje su tada također bile pod komunizmom. Osobito je relevantna usporedba sa Slovenijom jer je ona u tom razdoblju bila u istoj državi kao i Hrvatska.

* Mr. sc. Ivan Zelić, V. gimnazija »Vladimir Nazor«, Split. Prošireni i dopunjeni tekst izlaganja održanog 27. travnja 2002. na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu na međunarodnom znanstvenom simpoziju »Kršćanski filozofi između srpa i čekića. Hrvatski kršćanski filozofi u vremenu od 1945. do 1990. godine«.

Prva filozofska enciklopedija na svijetu objavljena je 1957. godine u Italiji u četiri vrlo opsežna sveska.¹ Projekt je organizirao Centar za filozofske studije Gallarate i okupio je većinom katoličke suradnike. U tom odličnom djelu nema prikaza po zemljama, ali ima veliki broj sasvim kratkih prikaza pojedinih manje poznatih filozofa, ne samo iz velikih naroda nego i mnogih drugih (tako je, na primjer, od filozofa 20. stoljeća prikazano ne samo više od 400 Njemaca i Austrijanaca nego i 11 Norvežana, 11 Rumunja, 20 Mađara i 21 Grk). Međutim, nema nijednog pojedinačnog prikaza nekog živog hrvatskog filozofa.² Ni članak »Neoskolastika i neotomizam«³ ne spominje nijednog Hrvata.

Drugo, »potpuno prerađeno« izdanje ove enciklopedije objavljeno je 1968. i 1969. godine u šest svezaka.⁴ U njemu je hrvatska filozofija puno bolje prikazana. Dodani su posebni članci o Franji Šancu SJ⁵ i Stjepanu Zimmermannu⁶, a autor im je jedan Hrvat, Mijo Škvorc SJ.⁷ Hrvatski marksistički filozofi su prikazani u članku »Sovjetska filozofija«⁸, a odlomak tog članka posvećen Jugoslaviji napisao je također Mijo Škvorc SJ. Uz samo po jednog srpskog i slovenskog, ovaj članak spominje čak šest hrvatskih filozofa iz grupe Praxis, ističući posebno Gaju Petrovića.

U SAD–u je 1967. godine objavljena filozofska enciklopedija u osam svezaka.⁹ Uredio ju je Paul Edwards s međunarodnim krugom suradnika, a član uredništva je bio i jedan Hrvat: Gajo Petrović. Ona u osmom svesku ima članak »Jugoslaven-ska filozofija«¹⁰ kojega je napisao Mihajlo Marković iz Beograda, također jedan od članova uredništva. U tom članku se o našoj temi može nešto naslutiti samo iz jedne rečenice, i to u odlomku o filozofiji između dva svjetska rata: »Stjepan Zimmermann (rođen 1884.) je bio vodeći neoskolastički katolički filozof na Teološkom fakultetu u Zagrebu.«¹¹

- 1 *Enciclopedia filosofica*, vol. I–IV, Venezia — Roma, Istituto per la collaborazione culturale, 1957. — 1958.
- 2 Od hrvatskih filozofa 20. stoljeća poseban tekst posvećen je samo Albertu Bazali i Antunu Baueru. U nepotpisanom tekstu o ovom drugom piše doduše da je bio profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu i zagrebački nadbiskup, ali piše i da je bio Slovenac i da je pisao slovenski! (N. N., Antun Bauer, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. I, Venezia — Roma, Istituto per la collaborazione culturale, 1957. str. 594–595.)
- 3 Paolo Dezza & Giovanni Santinello, Neoscolastica e neotomismo, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. III, Venezia — Roma, Istituto per la collaborazione culturale, 1957.
- 4 *Enciclopedia filosofica*, 2. edizione interamente rielaborata, vol. I–VI, Firenze, Sansoni, 1968. — 1969.
- 5 Michael Škvorc, Franjo Šanc, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. V, Firenze, Sansoni, 1969.
- 6 Michael Škvorc, Stjepan Zimmermann, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.
- 7 U ovom izdanju je isključen članak o Baueru, a članak o Bazali je za ovo izdanje napisao također Mijo Škvorc.
- 8 Roman Skórka, Michael Škvorc & Gustav Wetter, Filosofia sovietica, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.
- 9 *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. I–VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972. (Ovo drugo izdanje kojim sam se ja služio je neizmjenjeni pretisak prvog izdanja iz 1967. godine.)
- 10 Mihailo Marković, Yugoslav Philosophy, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- 11 *Isto*, str. 361.

Marković za razdoblje nakon 1945. piše uglavnom o marksističkoj filozofiji, najviše o onoj koja se tiče Praxis–grupe, ali u tekstu ne spominje nikakva imena. Imena se mogu naći jedino u popisu literature na kraju članka (među njima je 5 zagrebačkih »praksisovaca«, opet se ističe Gajo Petrović). Marković se trudi naglasiti da je na državnim sveučilištima nakon 1945. bilo i ima i nemarksističkih filozofa, pa kao primjer poimence spominje Vladimira Filipovića i Pavla Vuk–Pavlovića.¹²

U istoj enciklopediji postoji i članak »Filozofija pod komunizmom«¹³, ali u njemu se govori jedino o marksističkoj filozofiji, i to daleko najvećim dijelom o sovjetskoj. U članku »Skotizam« možemo naći spomen Karla Balića OFM.¹⁴ Članak »Tomizam« ne spominje nijednog Hrvata.¹⁵

Od 1960. do 1970. godine izdaje se sovjetska filozofska enciklopedija u pet svezaka.¹⁶ U njenom zadnjem svesku je članak »Jugoslavenska filozofija« kojega je napisao V. Kelle iz Moskve.¹⁷ Za razdoblje nakon 1945. u tom članku se govori samo o marksističkoj filozofiji, a u Hrvatskoj se poimence spominju samo sedam članova Praxis–grupe. U cijelom članku se ne spominje nijedan hrvatski kršćanski filozof 20. stoljeća. Ni članci »Neotomizam«¹⁸ i »Neoskolastika«¹⁹ u ovoj enciklopediji ne spominju nijednog Hrvata.

Zadnju²⁰ veliku filozofsku enciklopediju je 1998. godine izdala engleska izdavačka kuća Routledge, i to istodobno i u deset tiskanih svezaka i na CD–ROM–u²¹. U njoj je za našu temu interesantan članak »Filozofija južnih Slavena« kojega su napisali Živan Lazović i Aleksandar Pavković iz Beograda.²² U tom članku se u razdoblju nakon 1945. u Hrvatskoj spominju samo članovi grupe Praxis i anali-

12 *Isto*, str. 362.

13 Eugene Kamenka, *Philosophy Under Communism*, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. II, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.

14 Bernardine M. Bonansea, *Scottism*, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972. str. 345.

15 Thomas Gilby, *Thomism*, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.

16 *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. I–V, Москва, Советская энциклопедия, 1960. — 1970.

17 В. Келле, Югославская философия, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1970.

18 В. Гараджа, Л. Греков и К. Долгов, Неотомизм, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. IV, Москва, Советская энциклопедия, 1967.

19 Л. Греков, Неосколостика, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. IV, Москва, Советская энциклопедия, 1967.

20 U devedesetim je godinama objavljena i velika filozofska enciklopedija na francuskom jeziku u četiri vrlo opsežna sveska: *Encyclopédie philosophique universelle*, tome 1 — 4, sous la direction de André Jacob, Paris, Presses Universitaires de France, 1989. — 1998. Međutim, tu enciklopediju nisam uspio konzultirati jer je nisam uspio naći ni u jednoj javnoj knjižnici u Hrvatskoj.

21 *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD–ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.

22 Živan Lazović & Aleksandar Pavković, *Philosophy of South Slavs*, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD–ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.

tičari Neven Sesardić i Nenad Mišćević. Ne spominje se nijedan hrvatski kršćanski filozof 20. stoljeća.

Od velikih filozofskih leksikona u jednom opsežnom svesku pogledat ćemo dva. Ruski »Filozofski enciklopedijski rječnik«²³ iz 1983. godine puno je manje ideološki opterećen nego filozofska enciklopedija, ali on nema prikaze po zemljama. Članak »Neotomizam«²⁴ u ovom rječniku ne spominje nijednog Hrvata. Među pojedinačnim prikazima također nećemo naći nijednog hrvatskog filozofa koji je djelovao nakon 1945. godine. U indeksu imena na kraju knjige naći ćemo da se samo na jednom mjestu u tekstu spominje Gajo Petrović

Najbolji noviji engleski filozofski leksikon »Oksfordski filozofski leksikon«²⁵ izdan 1995. godine prvi sadrži članak koji je baš naslovljen: »Hrvatska filozofija«. Postoji u ovom leksikonu i naslov »Jugoslavenska filozofija«, ali on samo upućuje na naslove: »Hrvatska filozofija«, »Srpska filozofija« i »Slovenska filozofija«. Vrijedi spomenuti da je članak o hrvatskoj filozofiji znatno duži od ostala dva, a napisao ga je Nenad Mišćević.²⁶

Međutim, iz tog prikaza proizlazi da u Hrvatskoj u 20. stoljeću nije bilo nijednog kršćanskog filozofa. U razdoblju nakon 1945. spominju se samo marksistička i analitička filozofija. Pa čak ni u prvoj polovici 20. stoljeća Mišćević ne spominje nijednog kršćanskog filozofa. Ni članci »Neotomizam«²⁷ i »Analitički tomizam«²⁸ ovog leksikona ne navode nijednog Hrvata.

U manjim filozofskim leksikografskim djelima i u općim enciklopedijama teško je očekivati nešto o hrvatskoj filozofiji. Ali i to se može dogoditi. Njemački »Filozofski rječnik« malog formata kojeg je uredio Georgi Schischkoff²⁹ sadrži članak »Jugoslavenska filozofija«. U tom članku se spominje i Stjepan Zimmermann.³⁰ Opća »Velika sovjetska enciklopedija« također donosi prikaz jugoslavenske filozofije u kojem ćemo naći i ime Stjepana Zimmermanna³¹, kojega nema u sovjetskoj filozofskoj enciklopediji.

23 *Философский энциклопедический словарь*, ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и В. Г. Панов, Москва, Советская энциклопедия, 1983.

24 К. М. Долгов, Неотомизм, в: *Философский энциклопедический словарь*, ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и В. Г. Панов, Москва, Советская энциклопедия, 1983.

25 *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.

26 Nenad Mišćević, Croatian philosophy, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995. str. 171–172.

27 Mark D. Jordan, Neo-Thomism, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.

28 John Haldane, Analytical Thomism, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.

29 *Philosophisches Wörterbuch*, herausgegeben von Georgi Schischkoff, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1982.

30 *Isto*, str. 341.

31 М. Попович и А. Стойкович, Югославия — философия, в: *Большая советская энциклопедия*, главный редактор Б. А. Введенский, 2. издание, т. 49, Москва, Государственное научное издательство, 1957. str. 345.

Ono što je zajedničko svim ovim djelima, osim »Oksfordskog filozofskog leksikona« i djelomično drugog izdanja talijanske filozofske enciklopedije, jest to da uglavnom govore o »jugoslavenskoj« filozofiji ili filozofiji »kod južnih Slavena«, pa je strancu teško ustanoviti da postoji hrvatska filozofija i koji su to hrvatski filozofi (ako ne zna dobro zemljopis, odnosno gdje se nalaze pojedini gradovi koji se spominju u tekstu, npr. Zagreb, Zadar i Rijeka).

S obzirom na ovo pitanje najgori je baš prikaz u zadnjoj velikoj filozofskoj enciklopediji Routledgea, izdanoj sedam godina nakon osamostaljenja Hrvatske. U njenom već spomenutom prikazu »filozofije južnih Slavena« Pavkovića i Lazovića baš nijednom se ne spominje imenica »Hrvatska« niti pridjev »hrvatski«! Te se riječi u cijeloj ovoj enciklopediji mogu naći samo u članku o panslavizmu.

Mihajlo Marković u Edwardsovoj filozofskoj enciklopediji prikazuje odvojeno po zemljama samo razdoblje 19. i prve polovice 20. stoljeća, a razdoblje do kraja 18. stoljeća i ono nakon 1945. prikazuje zbirno za područje cijele Jugoslavije. Sovjetska filozofska enciklopedija donosi posebne prikaze po zemljama za cijelo razdoblje do 1945., a nakon te godine zajednički za cijelu Jugoslaviju.

Drugo izdanje talijanske filozofske enciklopedije kod pojedinačnih prikaza filozofa ovog razdoblja piše da se radi o hrvatskim filozofima, ali u prikazu marksističke filozofije u već spomenutom članku »Sovjetska filozofija« govori se zbirno o »filozofiji u Jugoslaviji« i spominju se samo gradovi u kojima žive i rade pojedini filozofi. Tematski sadržaj na kraju zadnjeg sveska ima samo podnaslov »Jugoslavija«. U prvom izdanju su hrvatski filozofi u tom sadržaju bili pod podnaslovom »Ostale zemlje Balkanskog poluotoka«.

Kako su u navedenim djelima prikazane slovenska i poljska kršćanska filozofija? U prvom izdanju talijanske filozofske enciklopedije Gallarate nema niti jednog Slovenca. Međutim, u drugom izdanju su dodani posebni članci o Alešu Ušeničniku³² i France Veberu³³, a oba je napisao Mijo Škvorc SJ. U sovjetskoj filozofskoj enciklopediji spominje se samo marksist Boris Zihel³⁴.

U američkoj Edwardsovoj filozofskoj enciklopediji Marković piše samo jednu malo dulju rečenicu o France Veberu³⁵ i to u odlomku o filozofiji između dva svjetska rata. U engleskoj Routledgeovoj filozofskoj enciklopediji cijeli je odlomak posvećen France Veberu³⁶. Samo »Oksfordski filozofski leksikon« sadrži poseban članak »Slovenska filozofija«³⁷. Jedini slovenski filozof 20. stoljeća o koje-

32 Michael Škvorc, Aleš Ušeničnik, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.

33 Michael Škvorc, Franc Veber, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.

34 В. Келле, Югославская философия, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1970.

35 Mihailo Marković, Yugoslav Philosophy, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972. str. 362.

36 Živan Lazović & Aleksandar Pavković, Philosophy of South Slavs, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.

37 Matjaž Potrč, Slovene philosophy, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.

mu se u tom članku poimence govori, jest opet France Veber, iako se ne spominje njegova kršćanska orijentacija. »Filozofski rječnik« Georgi Schischkoffa ne spominje nijednog Slovenca.

Poljska kršćanska filozofija je, naprotiv, prisutna u svim filozofskim enciklopedijama i leksikonima. Jedino mali »Filozofski rječnik« Georgija Schischkoffa u kratkom prikazu ne spominje nijednog poljskog kršćanskog filozofa 20. stoljeća. Čak i sovjetska filozofska enciklopedija izričito piše: »Uz marksističku filozofiju kao vladajućeg pravca u Poljskoj postoje također i drugi filozofski pravci, npr. fenomenologija (Ingarden) i katolička filozofija (S. Swieżawski).«³⁸ Ona ima i poseban članak posvećen Jósefu Bocheńskom³⁹, a spominje ga i u članku »Neotomizam«⁴⁰. I ruski »Filozofski enciklopedijski rječnik« također sadrži članak posvećen Jósefu Bocheńskom⁴¹, dok članak »Neotomizam«⁴² u ovom rječniku ne spominje nijednog Poljaka.

Prvo izdanje talijanske filozofske enciklopedije donosi pojedinačne prikaze 15 poljskih filozofa koji su živjeli nakon 1945. godine, od toga 4 katolička. U drugom izdanju je ukupan broj takvih filozofa 28, a od toga 12 onih koje uredništvo u tematskom sadržaju na kraju zadnjeg sveska klasificira kao pripadnike »neoskolastike i drugih katoličkih pravaca«.

Američka Edwardsova filozofska enciklopedija u članku o poljskoj filozofiji⁴³, u prikazu razdoblja nakon 1945., katoličke filozofe spominje samo u dvije rečenice, ali kaže da se njihova »aktivnost intenzivira«⁴⁴. Članak o tomizmu u ovoj enciklopediji od Poljaka spominje samo Bocheńskoga.⁴⁵ U najnovijoj Routledgeovoj filozofskoj enciklopediji prikaz o poljskoj filozofiji su napisali trojica autora s Katoličkog sveučilišta u Lublinu⁴⁶, pa je u njemu relativno opširno prikazana po-

38 Институт философии АН ПНР, Польская философская мысль, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1967. str. 309.

39 А. Алтухов, Юзеф Мария Бохеньский, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1970.

40 В. Гараджа, Л. Греков и К. Гологов, Неотомизм, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1967. str. 51.

41 А. Алтухов, Юзеф Мария Бохеньский, в: *Философский энциклопедический словарь*, ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и В. Г. Панов, Москва, Советская энциклопедия, 1983.

42 К. М. Долгов, Неотомизм, в: *Философский энциклопедический словарь*, ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и В. Г. Панов, Москва, Советская энциклопедия, 1983.

43 George Krzywicki–Herbert, Polish Philosophy, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VI, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.

44 *Isto*, str. 369.

45 Thomas Gilby, Thomism, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972. str. 121.

46 Jan Czerkowski, Antoni B. Stepień & Stanisław Wielgus, Philosophy in Poland, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.

ljska tomistička filozofija. I članak »Tomizam«⁴⁷ u istoj enciklopediji cijeli jedan odlomak posvetio je poljskom tomizmu.

Ako se u pregledanim filozofskim enciklopedijama i leksikonima uspoređi veličina prikaza »jugoslavenske« i poljske filozofije, i u cijelosti i u onom dijelu koji se odnosi na razdoblje nakon 1945., dobit ćemo sljedeću sliku. U sovjetskoj filozofskoj enciklopediji je jugoslavenskoj filozofiji posvećeno šest i pol stupaca (od toga za razdoblje nakon 1945. dva), a poljskoj 9 stupaca (od toga za razdoblje nakon 1945. tri).

U američkoj Edwardsovoj filozofskoj enciklopediji jugoslavenskoj filozofiji je posvećeno 9 stupaca (za razdoblje nakon 1945. četiri i pol), a poljskoj 13 stupaca (za razdoblje nakon 1945. dva i pol). U najnovijoj Routledgeovoj filozofskoj enciklopediji posvećen je približno jednak prostor cijelim prikazima, ali razdoblje nakon 1945. ima puno veći udio u prikazu »filozofije južnih Slavena«. Ovome treba dodati još opširne pojedinačne prikaze petorice poljskih filozofa koji su živjeli nakon 1945. u obje ove enciklopedije, dok takvih prikaza »jugoslavenskih« ili »južno-slavenskih« filozofa iz istog razdoblja u njima nema.

U engleskom »Oksfordskom filozofskom leksikonu« prikaz hrvatske filozofije je čak nešto malo dulji od prikaza poljske (malo više od jednog i pol stupca), dok je prikaz slovenske dosta kraći (malo manje od jednog stupca). Međutim, i ovaj leksikon ima i pojedinačne prikaze četvorice poljskih filozofa koji su živjeli nakon 1945., dok takvih prikaza hrvatskih i slovenskih filozofa iz istog razdoblja nema.

Pogledajmo sada dvije tomističke bibliografije koje obuhvaćaju razdoblje kojim se mi bavimo: prva obuhvaća razdoblje od 1940. do 1978. godine⁴⁸, a druga razdoblje od 1977. do 1990. godine.⁴⁹ Jedina dva hrvatska filozofa čija imena nalazimo u obje bibliografije i čijih više filozofskih djela možemo naći napisanih na stranim jezicima, jesu Miljenko Belić SJ i Tomo Vereš OP. Navode se dva Belićeva članka, oba na latinskom jeziku⁵⁰ i jedna Vereševa knjiga i tri članka na hrvatskom jeziku te po jedan članak na njemačkom i francuskom jeziku.⁵¹ Možemo naći i

47 John J. Haldane, Thomism, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.

48 Terry L. Miethe & Vernon J. Bourke, *Thomistic Bibliography 1940–1978*, Westport, Greenwood Press, 1980.

49 Richard Ingardia, *Thomas Aquinas International Bibliography 1977–1990*, Bowling Green, Philosophy Documentation Center, 1993. (Vidi moj prikaz ove knjige u »Obnovljenom životu« br. 6/1997.)

50 Miljenko Belić, Hylemorphismi locus eiusque momentum in systemate Aristotelis et in systemate Sancti Thomae, in: *Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario*, Atti del congresso internazionale, vol. IX: Il cosmo e la scienza, Napoli, Edizioni domenicane Italiane, 1978.;

Miljenko Belić, Diversi modi analogiae entis quibus tum explicite tum implicite utitur S. Thomas, in: *Atti del VIII congresso tomistico internazionale*, vol. V: Problemi metafisici, Città del Vaticano, Libreria editrice Vaticana, 1982.

51 Tomo Vereš, Eine fundamentale ontologische Dichotomie im Denken des Thomas von Aquin, »*Philosophisches Jahrbuch*«, vol. LXXVII (1970.), pretiskano u: *Thomas von Aquin II*, Philosophische Fragen, herausgegeben von Klaus Bernath, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978.;

jedan članak Karla Balića OFM na talijanskom jeziku.⁵² Ostali Hrvati su zastupljeni samo s po jednim filozofskim člankom na hrvatskom jeziku. To su: Dominik Budrović OP, Josip Ćurić SJ, Ante Kusić i Vladimir Merćep.

U ovim bibliografijama nisam uspio naći nijednog Slovenca. Međutim, u njima ima puno više Poljaka s puno više djela — ne samo članaka nego i dosta knjiga, zbornika i monografija, i to ne samo na poljskom nego i na raznim stranim jezicima. U tome prednjače glavni predstavnici filozofske škole iz Lublina.

Na kraju ćemo pogledati opširan prikaz kršćanske filozofije 19. i 20. stoljeća u tri sveska s ukupno oko tri tisuće stranica, kojega je izdao Verlag Styria, uredio Emerich Coreth SJ sa suradnicima, a okupio je priloge autora iz mnogih zemalja.⁵³ Za našu temu je interesantan drugi svezak posvećen skolastičkoj filozofiji 19. i 20. stoljeća⁵⁴ te treći svezak posvećen neskolastičkoj filozofiji 20. stoljeća⁵⁵.

O hrvatskoj filozofiji govori samo drugi svezak, a prikaz je napisao Joseph Hlebš iz Salzburga.⁵⁶ Na jednoj i pol stranici on prikazuje filozofiju Stjepana Zimmermanna, a donosi i pola stranice njegove bibliografije. Zatim u jednom odlomku spominje nekoliko filozofa koji su djelovali i prije i nakon 1945. te neka njihova djela objavljena prije 1945. Ti filozofi su Đuro Gračanin, Karlo Grimm SJ, Vilim Keilbach i Franjo Šanc SJ.

U posebnim odlomcima od po nekoliko redaka piše se o Vjekoslavu Bajsću, koji »se danas nalazi na katedri filozofije Teološkog fakulteta u Zagrebu«⁵⁷, i o Miljenku Beliću SJ. Spominju se tri Bajsćeve knjige, njegova doktorska disertacija na njemačkom i dvije knjige na hrvatskom jeziku (Hlebš izgleda nije svjestan da se ove dvije knjige ne bave filozofskom problematikom). Navode se i četiri Belićeve knjige na hrvatskom i spominju (ne poimence) njegovi članci na latinskom jeziku s međunarodnih skotističkih kongresa.

Tomo Vereš, Thomas d'Aquin précurseur de Copernic?, in: *Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario*, Atti del congresso internazionale, vol. IX: Il cosmo e la scienza, Napoli, Edizioni domenicane Italiane, 1978.

52 Carlo Balic, Il decreto del 7 marzo 1277 del Vescovo di Parigi e l'origine dello scotismo, in: *Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario*, Atti del congresso internazionale, vol. II: Tommaso d'Aquino nella storia del pensiero II, Napoli, Edizioni domenicane Italiane, 1976.

53 *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts*, herausgegeben von Emerich Coreth SJ, Walter M. Neidel und Georg Pfligersdorffer, Band I–III, Graz, Verlag Styria, 1987–1990. Ivan Macan je opširan prikaz jednog dijela ove knjige objavio u »Obnovljenom životu« br. 3–4/1993 i 2/1994.

Ja sam koristio talijansko izdanje: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. I–III, Roma, Città Nuova, 1993–1995. To nije prijevod s njemačkoga, nego su pojedini prilozi prevedeni s izvornika koji su na raznim jezicima.

54 *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. II: Ritorno all'eredità scolastica, Roma, Città Nuova, 1994.

55 *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. III: Correnti moderne del XX secolo, Roma, Città Nuova, 1995.

56 Joseph Hlebš, Europa Sud-orientale, in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. II: Ritorno all'eredità scolastica, Roma, Città Nuova, 1994.

57 *Isto*, str. 956.

U ovom djelu je slovenska kršćanska filozofija prošla puno bolje, a autor prikaza je također Joseph Hlebš. U drugom svesku se pod posebnim podnaslovima govori o čak trojici slovenskih filozofa: Alešu Ušeničniku, Janezu Janžekoviču i Antonu Terstenjaku.⁵⁸ U trećem svesku je opširan članak o France Veberu na 19 stranica.⁵⁹ U drugom svesku je na petnaestak stranica pod posebnim podnaslovima prikazano čak pet verzija tomizma u Poljskoj.⁶⁰ U trećem svesku je donesen prikaz različitih neoskolastičkih pravaca katoličke filozofije u Poljskoj⁶¹, također na petnaestak stranica.

Vrijedno je pogledati na koju sekundarnu literaturu na stranim jezicima upućuju pregledani prikazi. Za hrvatsku kršćansku filozofiju takve literature u nje nima nema. Međutim, ima je za marksističku filozofiju grupe Praxis i za analitičku filozofiju u Hrvatskoj, iako se u oba slučaja opet govori o »jugoslavenskoj« filozofiji. Poljska kršćanska filozofija nakon 1945. u tom pogledu stoji neusporedivo bolje; postoji više prikaza te filozofije na raznim jezicima koje su napisali sami njezini članovi.

Što možemo zaključiti? U više slučajeva hrvatska kršćanska filozofija je slabije prikazana ne samo od poljske, što je razumljivo i opravdano, nego i od slovenske. Većina stranih prikaza ne razlikuje hrvatsku i nehrvatsku filozofiju u Jugoslaviji. Registriraju se uglavnom filozofi na državnim sveučilištima, a tamo nije moglo biti katolika. Među profesorima filozofije na državnim sveučilištima u Hrvatskoj ističe se na prvom mjestu Gajo Petrović⁶².

Od katoličkih filozofa starije generacije koji su bili živi i nakon drugog svjetskog rata ali su djela objavili prije, ističe se Stjepan Zimmermann. Od onih pak koji su većinom djelovali za vrijeme komunističke vlasti, ističu se Miljenko Belić SJ i Tomo Vereš OP. Vrijedi spomenuti da su obojica prigodom svojih životnih jubileja dobili zbornike koji sadrže i njihove potpune bibliografije⁶³. Međutim,

58 Isto, str. 946–954.

59 Joseph Hlebš, Europa Sud-orientale: France Veber (1890–1975), in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. III: Correnti moderne del XX secolo, Roma, Città Nuova, 1995.

60 Edward Nieznaski, Polonia, in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. II: Ritorno all' eredità scolastica, Roma, Città Nuova, 1994.

61 Jan Galarowicz, Polonia: Correnti non-scolastiche nella filosofia cattolica del XX secolo, in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. III: Correnti moderne del XX secolo, Roma, Città Nuova, 1995.

62 Njemu je posvećen poseban naslov i u novom srpskom filozofsko-teološkom leksikonu, ali tamo piše da je bio »srpski [sic!] filozofski pisac, dugogodišnji profesor na zagrebačkom Filozofskom fakultetu« (Ivan Kolarić, *Filozofsko-teološki leksikon*, Užice, Učiteljski fakultet, 2000. str. 198.)

On je među hrvatskim filozofima druge polovice 20. stoljeća također i onaj čija su djela najviše prevedena na strane jezike. O tome vidi podatke u: Gajo Petrović, *Odabrana djela*, svezak IV: Prolegomena za kritiku Heideggera, Zagreb & Beograd, Naprijed & Nolit, 1986. str. 391.

63 Petar Marija Radelj, Bibliografija fr. Tome Vereša O. P. (1951.–2000.), u: *Ljubav prema istini*, Zbornik u čast Tome Vereša O. P., ur. Anto Gavrić, Zagreb, Dominikanska naklada Istina, 2000.; Bibliografija radova Miljenka Belića, u: *Ljepota istine*, Zbornik u čast p. Miljenka Belića SJ u povodu 75. obljetnice života, ur. Marijan Steiner SJ, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1996.

dok Verešov zbornik sadrži i kratak prikaz njegovog djela na francuskom jeziku⁶⁴, u Beličevom zborniku nažalost toga nema.

Slabu prisutnost hrvatske kršćanske filozofije u prikazanim djelima možemo sigurno znatnim dijelom pripisati objektivno teškim okolnostima, ne samo filozofskog rada nego i života, za Hrvate katolike u razdoblju od 1945. do 1990. godine. Drugi nemali razlog jest ako ne antipatija, a ono barem manjak simpatije autora mnogih prikaza ili prema Hrvatima, ili prema katolicima, ili oboje. Urednici su većinom pripadnici »analitičke« ili marksističke filozofije, autori prikaza isto tako, te se većinom ne radi o Hrvatima.

Međutim, pozitivni izuzeci te usporedba sa Slovenijom i Poljskom pokazuju da ovo nisu jedini uzroci. Ne možemo se stalno tješiti da su za sve krivi samo drugi. Vjerojatno se moglo učiniti više, i u samom nastavnom i istraživačkom filozofskom radu u Hrvatskoj, i još više u prezentaciji toga rada u inozemstvu. Hrvati još uvijek, ne samo u filozofiji, malo pišu o sebi na stranim jezicima. Poslije se jadamo da stranci o nama malo znaju ili da su puni krivih informacija i predrasuda. Sami smo krivi što se tako često piše *de nobis sine nobis*.

Literatura:

- Enciclopedia filosofica*, vol. I–IV, Venezia — Roma, Istituto per la collaborazione culturale, 1957. — 1958.
- Enciclopedia filosofica*, 2. edizione interamente rielaborata, vol. I–VI, Firenze, Sansoni, 1968. — 1969.
- The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. I–VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. I–V, Москва, Советская энциклопедия, 1960. — 1970.
- Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.
- Философский энциклопедический словарь*, ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и В. Г. Панов, Москва, Советская энциклопедия, 1983.
- The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- Philosophisches Wörterbuch*, herausgegeben von Georgi Schischkoff, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1982.
- Terry L. Miethe & Vernon J. Bourke, *Thomistic Bibliography 1940–1978*, Westport, Greenwood Press, 1980.
- Richard Ingardia, *Thomas Aquinas International Bibliography 1977–1990*, Bowling Green, Philosophy Documentation Center, 1993.
- La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. I–III, Roma, Città Nuova, 1993–1995.
- Paolo Dezza & Giovanni Santinello, Neoscolastica e neotomismo, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. III, Venezia — Roma, Istituto per la collaborazione culturale, 1957.

64 Anto Gavrić, La vie et l'œuvre du Père Tomo Vereš O. P., u: *Ljubav prema istini*, Zbornik u čast Tome Vereša O. P., ur. Anto Gavrić, Zagreb, Dominikanska naklada Istina, 2000.

- Michael Škvorc, Franjo Šanc, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. V, Firenze, Sansoni, 1969.
- Michael Škvorc, Stjepan Zimmermann, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.
- Michael Škvorc, Franc Veber, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.
- Michael Škvorc, Aleš Ušeničnik, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.
- Roman Skórka, Michael Škvorc & Gustav Wetter, *Filosofia sovietica*, in: *Enciclopedia filosofica*, vol. VI, Firenze, Sansoni, 1969.
- Mihailo Marković, Yugoslav Philosophy, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- George Krzywicki–Herburt, Polish Philosophy, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VI, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- Eugene Kamenka, Philosophy under Communism, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. II, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- Bernardine M. Bonansea, Scotism, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- Thomas Gilby, Thomism, in: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, vol. VIII, New York, Macmillan & The Free Press, 1972.
- В. Келле, Югославская философия, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1970.
- Институт философии АН ПНР, Польская философская мысль, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1967.
- Л. Греков, Неосколастика, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. IV, Москва, Советская энциклопедия, 1967.
- В. Гараджа, Л. Греков и К. Гологов, Неотомизм, в: *Философская энциклопедия*, гл. ред. Ф. В. Константинов, т. V, Москва, Советская энциклопедия, 1967.
- Živan Lazović & Aleksandar Pavković, Philosophy of South Slavs, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.
- Jan Czerkawski, Antoni B. Stepień & Stanisław Wielgus, Philosophy in Poland, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.
- John J. Haldane, Thomism, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM*, ed. Edward Craig, London, Routledge, 1998.
- К. М. Долгов, Неотомизм, в: *Философский энциклопедический словарь*, ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и В. Г. Панов, Москва, Советская энциклопедия, 1983.
- Nenad Mišćević, Croatian philosophy, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- Matjaž Potrč, Slovene philosophy, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- Jan Woleski, Polish philosophy, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- John Haldane, Analytical Thomism, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- Mark D. Jordan, Neo-Thomism, in: *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- М. Попович и А. Стойкович, Югославия — философия, в: *Большая советская энциклопедия*, главный редактор Б. А. Введенский, 2. издание, т. 49, Москва, Государственное научное издательство, 1957.

- Joseph Hlebsš, Europa Sud–orientale, in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. II: Ritorno all'eredità scolastica, Roma, Città Nuova, 1994.
- Edward Nieznaski, Polonia, in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. II: Ritorno all'eredità scolastica, Roma, Città Nuova, 1994.
- Joseph Hlebsš, Europa Sud–orientale: France Veber (1890–1975), in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. III: Correnti moderne del XX secolo, Roma, Città Nuova, 1995.
- Jan Galarowicz, Polonia: Correnti non–scolastiche nella filosofia cattolica del XX secolo, in: *La filosofia cristiana nei secoli XIX e XX*, eds. Emerich Coreth & Walter M. Neidel & Georg Pfligersdorffer, vol. III: Correnti moderne del XX secolo, Roma, Città Nuova, 1995.
- Anto Gavrić, La vie et l'œuvre du Père Tomo Vereš O. P., u: *Ljubav prema istini*, Zbornik u čast Tome Vereša O. P., ur. Anto Gavrić, Zagreb, Dominikanska naklada Istina, 2000.
- Petar Marija Radelj, Bibliografija fr. Tome Vereša O. P. (1951.–2000.), u: *Ljubav prema istini*, Zbornik u čast Tome Vereša O. P., ur. Anto Gavrić, Zagreb, Dominikanska naklada Istina, 2000.
- Bibliografija radova Miljenka Belića, u: *Ljepota istine*, Zbornik u čast p. Miljenka Belića SJ u povodu 75. obljetnice života, ur. Marijan Steiner SJ, Zagreb, Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove, 1996.

THE FOREIGNER'S VIEW ON CROATIAN CHRISTIAN PHILOSOPHY UNDER COMMUNISM

Ivan ZELIĆ

Summary

The article demonstrates the nature of the information on Croatian Christian philosophy which was conveyed through various philosophical encyclopaedias, lexicons and bibliographies during the age of Communist rule, and gives a comprehensive account of Christian philosophy in the 19th and 20th centuries. The situation in Croatia is compared with that of Slovenia and Poland.

Only a modest understanding of the issue at hand can be gained, the reason being that the majority of sources place a major emphasis on state universities to which Christians were not given access at that time. The Croatian philosopher most often cited is the Marxist, Gajo Petrović. Secondly, the majority of illustrations cite "Yugoslav" philosophy, making only a very slight distinction or no distinction at all between Croatia and other nations within the former Yugoslavia.

Of the older Croatian Christian philosophers who had written their major works before 1945, and were alive during the period of Communist rule, Stjepan Zimmermann stands out. As regards those who were most active during the Communist era, much less information is to be found. Among the latter, Miljenko Belić S. J. and Tomo Vereš O. P. stand out.